

Tadeusz Skoczek

Tadeusz Kościuszko w sztuce

Niepodległość i Pamięć 23/2 (54), 223-234

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Skoczek

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Tadeusz Kościuszko w sztuce¹

Słowa kluczowe

Tadeusz Kościuszko, grafika i malarstwo ikoniczne, historia ukazana językiem sztuki, Grassi, Kossak, Smuglewicz, Stachowicz

Streszczenie

Postać Tadeusza Kościuszki, od początku działalności patriotycznej i wojskowej, miała swoje odzworowanie w ikonografii. Językiem obecnym w sztuce ówczesnych czasów prezentowano osobę wodza, naczelnika, patrioty. Ikoniczność ukazywania postaci polegała na prezentacji w skrótowej formie typowych i powtarzalnych ujęć. W sposób skonwencjonalizowany ukazywano twarz w całym niemal okresie jego aktywności. Podobnie jednolicie prezentowano wczesny okres działalności, szczególnie przysięgę na krakowskim rynku. Ta wczesna ikonografia Kościuszki w późniejszym okresie uległa zróżnicowaniu, zwłaszcza w obliczu klęski pod Maciejowicami. Postać przywódcy Insurekcji obecna była w twórczości wielu wybitnych artystów, polskich i obcych.

---

¹ Tekst jest rozszerzoną i uzupełnioną wersją publicystycznego wstępu do albumu *Insurekcja Kościuszkowska*, który ukazał się w serii *Polskie Powstania Narodowe*, zob. poniższa bibliografia.

Wprowadzenie

Dzieje militarne Insurekcji Kościuszkowskiej zostały już wielokrotnie, wszechstronnie opisane. Warto się nimi zajmować, ale niewiele nowych treści przyniosą nam kolejne badania naukowe. Niewielkie jest również prawdopodobieństwo, że pojawią się jakieś nowe fakty, raporty, wspomnienia, pamiętniki, które rzucają nowe światło na cały ten, penetrowany od lat, teren badawczy. Może w archiwach rosyjskich znajdziemy jeszcze jakieś rewelacje, inne zespoły są jednak wszechstronnie przebadane i powszechnie znane. Wielką zasługę w publikowaniu zasobów archiwów francuskich, niemieckich i austriackich ma Henryk Kocój², a w upowszechnianiu dorobku pamiętnikarskiego historiograficznego i literackiego Marian Marek Drozdowski³. Bardzo aktywny w badaniach obiektów sztuki związanych z Insurekcją Kościuszkowską jest Janusz Polaczek, pracownik naukowy Zakładu Kulturoznawstwa Uniwersytetu Rzeszowskiego, związany równocześnie z Przemyskim Centrum Kultury i Nauki ZAMEK, redaktor „Rocznika Przemyskiego”, autor szeregu znakomitych prac analitycznych⁴.

---

² Jego najnowsze dzieło: H. Kocój, *Dyplomaci sascy wobec powstania kościuszkowskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013. Są to depeše publikowane w językach oryginalnych, poprzedzone obszernym wstępem.

³ M. M. Drozdowski (wybór i opracowanie), *Szturm i rzeź Pragi 1794. Antologia tekstów historycznych i literackich*, Oficyna Typografika, Warszawa 1994; Idem, *Maciejowice 1794. Ostatnia bitwa Tadeusza Kościuszki. Antologia tekstów historycznych*, Oficyna Typografika, Warszawa 1997; Idem, *Bitwa Warszawska 17–18 kwietnia 1794. Antologia tekstów historycznych i literackich*, Oficyna Typografika, Warszawa 2004.

⁴ J. Polaczek, *Kościuszek. Historia – mit – sztuka. Z problematyki badań nad ikonografią historyczną*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Historia”, z. 6 (1997), s. 107–120; Idem, „Sieniawski” portret Tadeusza Kościuszki roboty Grassiego i początki polskiej ikonografii bohaterów walk o wolność, „Zeszyty Muzealne”, Jarosław 1977, z. 2, s. 41–55; Idem, „Machabeusz” – portret Kościuszkiz szabłą. Przyczynek do dziejów kościuszkowskiej propagandy plastycznej, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Historia”, z. 8 (1999), s. 73–87; Idem, *Pokonany wódz, cierpiący bohater – Kościuszek po insurekcji. Początki romantycznej ikonografii Naczelnika*, „Almanach Muzealny”, t. 2, 1999, s. 151–165, Idem, *Kosynierzy i ich wódz. O tradycyjnych tematach historycznych w malarstwie realizmu socjalistycznego w Polsce*, „Limes”, nr 2, Rzeszów 2001 s. 41–60; Idem. *Sztuka jako forma*

Ikonografia Kościuszki i Insurekcji, choć stosunkowo nieźle obecna w świadomości zbiorowej wymaga ciągłego przypominania, może też systematyki. Założeniem tego tekstu nie jest jednak wypełnianie luki w powszechnej znajomości uporządkowanych artefaktów, jedynie przypomnienie i w niektórych przypadkach zaprezentowanie najciekawszych i mało znanych zbiorów Muzeum Niepodległości⁵.

Polskie środowiska patriotyczne wykorzystywały wizerunek Kościuszki w przeróżnych formach i na różne sposoby. Motywy inicjowane w okresie patriotycznych uniesień związanych z obradami Sejmu Wielkiego (1788–1792), Konstytucją 3 Maja 1791, wojną polsko-rosyjską 1792, drugim (1793) i trzecim (1795) rozbiorem Polski, Insurekcją Kościuszkowską (1794) – kontynuowane były i powielane przez następne dwa wieki.

Wczesna ikonografia Tadeusza Kościuszki

Tadeusz Kościuszko i jego przyjaciele już pod koniec XVIII wieku potrafili docenić znaczenie mitu w tworzeniu oczekiwanej społecznej aktywności. Szybko nauczyli się też wykorzystywać dorobek ówczesnej sztuki w tworzeniu i propagowaniu owych mitów. Znany jest

---

propagandy patriotycznej w powstaniu kościuszkowskim, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Historia”, 2001, s. 130–144; Idem, *Sztuka a Insurekcja Kościuszkowska. Kronika wydarzeń*, „Rocznik Przemyski”, t. 46, z. 1 (2010), s. 115–143; Idem, *Kościuszko rewolucjonista. Współczesna ikonografia wodza insurekcji 1794 i początki jego „legendy demokratycznej”*, „Limes”, nr 3–4, Rzeszów 2010–2011, Idem, *U źródeł różnorodności ideowej wyobrażeń artystycznych Tadeusza Kościuszki. Wizerunki rycerskie, generalskie oraz chłopskie autorstwa Józefa Grassiego i ich pochodne*, „Rocznik Przemyski”, t. 47, z. 1, s. 41–68; Idem, *Tadeusz Kościuszko – Cyncynat i Piast. Od rzymskiego archetypu do stereotypu wyobrażeniowego polskiego powstańca*, „Limes”, nr 5, Rzeszów 2013, s. 60–90; Idem, *„Bohater najpierwszy pośród bohaterów, sukmany i kosa pośród skrzydeł husarskich i szyszaków”*. *Kościuszko i jego insurekcja w cyklach ikonograficznych z historii Polski doby klasycyzmu i romantyzmu*, „Limes”, Rzeszów 2013, nr 6, s. 39–80; Idem, *Najwcześniejsze wizerunki Tadeusza Kościuszki*, „Limes”, Rzeszów 2014, nr 7, s. 87–103.

⁵ T. Skoczek (wstęp i redakcja), *Insurekcja Kościuszkowska. The Kosciuszko uprising*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Prowincjonalna Oficyna Wydawnicza, Warszawa–Bochnia 2014.

przekaz⁶, jak to w roku 1793 Tadeusz Kościuszko i Tadeusz Mostowski odwiedzili w Paryżu „artystę sztycharza”, który wyrył ich podobizny. Ponieważ Kościuszko konspirował i był szykowany na jednego z dowódców powstania przyjaciel zaproponował, aby do wizerunku dołożyć szablę. W ten sposób powstał najbardziej znany i najczęściej powielany motyw ikonografii naczelnika powstania. Znalazł się ten wizerunek natychmiast na kolorowych miniaturach, w różnego rodzaju formach grafiki, na pocztówkach wreszcie, reprodukowanych do czasów nam współczesnych⁷. Pisał Marian Gumowski:

Kościuszko to postać dla każdego najsympatyczniejsza ze wszystkich bohaterów polskich. Pociąga on nas nie tylko tą wielką ideą, za którą walczył, celami, do których dążył, ale także piękną charakteru i szlachetnością serca, która mu jednała wszędzie gorących wielbicieli. Między szeregiem bohaterskich partyzantów konfederacji barskiej, a zwartą kolumną pięknych rycerzy, owianych legendowym urokiem epopei napoleońskiej, stoi Kościuszko, w niczym do jednych lub drugich niepodobny. Stoi on na przelomie dwóch epok, biorących się potężnie za bary i pragnących zwycięstwa za każdą cenę⁸.

M. Gumowski ustalił, że pierwszy portret Kościuszki powstał w roku 1790. Był to pastel przechowywany w Bibliotece Ossolińskich we Lwowie. Portret ten jest znany z litograficznej kopii wydanej przez Witolda Kurnatowskiego w Poznaniu (1845). Oto jego opis:

Pierwszy portret Kościuszki nie odbiegał od gustu swojej epoki. Na twarzy widzimy taki sam wyraz słodki i wdzięczny, jaki cechuje portrety Bacciarellego, Grassiego, Lampiego i innych. Takie samo staranie w ułożeniu włosów w loki i żabotów na szyi, nadto chęć nadania twarzy jak najprzyjemniejszego wyrazu i zatarcia owej nieregularności rysów i zadartego nosa, który zawsze był i jest powodem kłopotów artystów (...). Uniknął zręcznie portrecista, rysując twarz prawie wprost, podobnie jak później robi Grassi, z tych samych zapewne powodów⁹.

---

⁶ L. Chodźko, *Tadeusz Kościuszko*, seria Żywoty Narodowe Ostatnich Stu Lat, Paryż 1859.

⁷ *Kościuszko*, Pocztówka Towarzystwa Szkoły Ludowej, Kraków 1892–1939, wym. 14,5 x 9,3, sygn. MHPRL 8199.

⁸ M. Gumowski, *Portrety Kościuszki*, Lwów 1917, s. 3.

⁹ *Ibidem*, s. 9.

Powodem, dla którego zajmujemy się tym nieznanym obecnie portretem jest teza wyrażona przez Gumowskiego, że od tego konterfektu zaczynają się mnożyć portrety Kościuszki, chociaż uzasadnianie tej niespotykanej aktywności twórczej wyłącznie okolicznościami finansowymi wydaje się niezbyt trafne.

W 1790 roku przybył do Warszawy z Wiednia Józef Maria Grassi (1757–1838). Ten malarz austriacki, syn włoskiego złotnika, podpisywał się też imieniem Giuseppe wprowadzając wśród biografów pewnego rodzaju zamieszanie. Skłócony ze środowiskiem wiedeńskiej Akademii Sztuk Pięknych przeniósł się do Warszawy (1791–1794), stał się tu znanym i wziętym portrecistą. Zaliczany do twórców klasycystycznych znany jest jako autor portretów polskiej i rosyjskiej arystokracji. Malował też ks. Józefa Poniatowskiego, słynne ujęcie żołnierza opierającego się na szabli¹⁰ i Tadeusza Kościuszkę (wiele różnych motywów), dając materiał do licznych kopii litograficznych i sztychów zamieszczanych w czasopismach¹¹.

Polski malarz, Franciszek Smuglewicz (1745–1807) wyszedł nieco poza schemat proponowany przez Grassiego. Jego zaginiony obraz *Polska w kajdanach* stał się *memento* przypominającym upadek Ojczyzny w 1795 roku. Polonia w białej szacie siedziała w majestatycznej pozie, w kajdanach na rękach. Przed nią stał Kościuszko w zbroi z szabłą w dłoni, z odkrytą głową i wysoko uniesionym czołem. Trzy postaci, uosabiające szlachcica, mieszczanina i chłopą, symbolizowały historyczną zgodę stanów funkcjonującą podczas insurekcji. „Malowidło przedstawiało Polonię w bieli, niczym antyczną westalkę, u stóp

¹⁰ J. Grassi (1757–1838), *Książę Józef Poniatowski (1763–1813)*, [miejsce powstania nieznane], datowane, 1870–1900, papier albuminowy, wymiary 9,4 x 6,2 cm; MN F-7401.

¹¹ [Autor nieznan], *Portret Tadeusza Kościuszki* [kopia obrazu Józefa Grassiego (1757–1838), wg rysunku Tauberta], datowany po 1794, olej na płótnie, wymiary 31 x 23 cm; MN M.238; J. Grassi, *Tadeusz Kościuszko 1746–1817* [fotografia wg portretu w mundurze], miejsce powstania nieznane, datowanie: 1880–1900, papier albuminowy, wymiary 10 x 6,2; MN F-6666; J. Grassi, *Kościuszko* [fotografia wg portretu w sukmanie z orderem Orła Białego], miejsce powstania nieznane, datowanie: 1880–1900, papier albuminowy, wymiary 10 x 6,2; MN F-6667; J. Grassi, *Tadeusz Kościuszko* [portret w owalu], Kraków 1917, druk na kartonie, wymiary 14,3 x 8,9; MN P-2569.

której Naczelnik składał przysięgę, w asyście trzech stanów”¹². Inny jego obraz *Kościuszko pod Maciejowicami* jest mniej znany.

Przysięga Kościuszki na Rynku w Krakowie (1797) Smuglewicza ma liczne kopie¹³. Oryginał znajduje się w Muzeum Narodowym w Poznaniu. Reprodukowany był on powszechnie na pocztówkach patriotycznych na przełomie XIX i XX wieku. Obraz stał się też inspiracją do wielu późniejszych reprodukcji, w tym kopii malarskich. Podobne w tytule i treści jest dzieło Michała Stachowicza (1768–1935)¹⁴, ówczesnym zwyczajem posiadające również wiele autokopii i reprodukcji¹⁵. W Muzeum Narodowym w Krakowie znajduje się obraz olejny (wymiary 120 x 179), jedna z licznych replik, namalowany na zamówienie rajców miasta Krakowa w 1821 roku.

Przysięgę Kościuszki przedstawił też Wojciech Kossak (1857–1942) na obrazie olejnym (wymiary 147 x 195 cm) z 1911 roku znajdującym się w Muzeum Tadeusza Kościuszki w szwajcarskiej Solurze¹⁶. Bardzo popularna była i jest reprodukcja tego obrazu na pocztówkach. Warto dodać, że twórca ten, znany przede wszystkim z pomysłu i ekspresowej realizacji zbiorowego dzieła pn. *Panorama Raclawicka* (1893–1894), ma ponadto w swoim dorobku obraz olejny, o wymiarach 71 x 97 cm, *Jan Kiliński prowadzący jeńców rosyjskich po ulicach Warszawy*

---

¹² H. Widacka, *Alegoria upadku ojczyzny po trzecim rozbiore*, http://www.wilanow-palac.pl/alegoria_upadku_ojczyzny_po_trzecim_rozbiore.html [dostęp: 7.03. 2016]

¹³ F. Smuglewicz, *Przysięga Kościuszki na Rynku Krakowskim* [pocztówka patriotyczna, reprodukcja obrazu olejnego], Salon Malarzy Polskich, Kraków 1906, karton barwny, wymiary 9 x 13,6 cm; MHPRL 7753.

¹⁴ Z. Michalczyk, *Michał Stachowicz (1768–1825). Krakowski malarz między barokiem a romantyzmem*, t. 1, 2, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 2011. Autor dowodzi, że Stachowicz był pierwszym twórcą sięgającym po temat przysięgi Kościuszki, zaś Smuglewicz był jego naśladowcą i artystycznym kontynuatorem. Zob. Idem, *Wczesna ikonografia Tadeusza Kościuszki i jej społeczny kontekst w Krakowie przełomu XVIII i XIX w.: Franciszek Smuglewicz a Michał Stachowicz*, [w:] *Socialinių tapatumų reprezentacijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vizualinėje kultūroje*, Vilnius 2010, s. 517–531.

¹⁵ M. Stachowicz (1768–1825), *Przysięga Kościuszki na Rynku Krakowskim* (1794–1800), gwasz na szkicu ołówkowym, wymiary 47,2 x 67,9 cm; MNW Rys. Pol 709.

¹⁶ W. Kossak, *Przysięga Kościuszki na Rynku krakowskim 24 marca 1794*, Salon Malarzy Polskich, Kraków 1917, pocztówka barwna, wymiary 9 x 14,1 cm; MN P-2108.

(1908) znajdujący się w Muzeum Śląska Opolskiego¹⁷. Obraz ten również był wielokrotnie reprodukowany na kartach pocztowych.

Kolejnym portrecistą Tadeusza Kościuszki był Kazimierz Wojniakowski (1771–1812) znany dziś przede wszystkim jako autor obrazu olejnego *Uchwalenie Konstytucji 3 Maja 1791* (powstały w 1806), znajdującego się w Muzeum Narodowym w Warszawie (wym. 123,5 x 127,9, sygn. MNW M 5211). Marian Gumowski podaje, że młody artysta malował naczelnika na tle szaińców, wśród dymu armat. Wyliczył też, że różnych portretów Kościuszki namalował Wojniakowski kilkanaście, dając współczesnym i potomnym doskonały materiał ikonograficzny do kopiowania. „Zapewne z jego obrazu jest niemiecki sztych, przedstawiający naczelnika ubranego w czamarę, stojącego przy armacie na tle krajobrazu i inny, litografia kolorowa angielska, A. Girarda, ubranego w niebieską czapkę z kitą”¹⁸.

Kościuszko pokonany

Bitwa pod Maciejowicami (10 października 1794) przyniosła klęskę wojskom polskim.

Naczelnik uchodził z pola bitwy wraz z grupą uciekających w kierunku Łaskarzewa, próbując ominąć jazdę rosyjską i w tym celu skręcając w bagniste łąki. Kozacy, zwabieni bogatymi szamerunkami polskich kawalerzystów, puścili się za nimi w pogoń. Przeskakując rów w pobliżu folwarku Krępa koń Kościuszki potknął się, zrzucając jeźdźca na murawę. Naczelnik, widząc nadjeżdżających Kozaków i nie chcąc wpaść żywym w ich ręce, włożył króciwę w usta i pociągnął za spust, lecz pistolet nie wypalił. W tym momencie dosięgły go spisy kozackie. Wrogowie, nie wiedząc, że mają do czynienia z Naczelnikiem, obrabowali go doszczętnie, a w trakcie tych czynności nadjeżdżający kornet charkowskiego pułku lekkokonnego Fiedor Łysenko ciął bezbronnego jeńca w głowę pałaszem. Kościuszko po tym ciosie stracił przytomność¹⁹.

---

¹⁷ Więcej zob. T. Skoczek, *Wprowadzenie*, [w:] *Wojciech Kossak*, seria Skarby Kultury i Literatury Polskiej, t. 19, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2013. Tam też szersza literatura przedmiotu.

¹⁸ M. Gumowski, op. cit., s. 14.

¹⁹ A. Widaćka, *Finis Poloniae. Kościuszko w niewoli*, http://wilanow-palac.pl/finis_poloniae_kosciuszko_w_niewoli.html [dostęp: 7.03.2016].

Ta tragiczna chwila miała liczne odwzorowania w literaturze i w sztuce. Józef Ryszkiewicz (ojciec) pozostawił potomnym swoje wyobrażenie tamtej sytuacji w obrazie *Wzięcie do niewoli Tadeusza Kościuszki pod Maciejowicami* znanym, jak wiele innych dzieł dziewiętnastowiecznych, z reprodukcji na kartach pocztowych. Także miejsce, gdzie padł naczelnik działało na wyobraźnię potomnych. Ludwik Stasiak (1858–1924), malarz i pisarz, charyzmatyczny publicysta i wytrawny historyk sztuki, wydał dwie pocztówki w krakowskim Salonie Malarzy Polskich pod wspólnym tytułem *Pobojowisko Maciejowickie*: rysunek zatytułowany *Miejsce gdzie ranny Kościuszko dostał się do niewoli* oraz rysunek przedstawiający *Groby poległych* podczas nieszczęsnej bitwy, leśny i bagienny krajobraz z wizerunkiem Kościuszki wkomponowanym w obraz. Ogłaszając głośny manifest w obronie naturalnych perełek kultury i sztuki, jakimi były kapliczki i krzyże przydrożne sam rysował te obiekty i wydawał swoje prace we własnym Wydawnictwie Obrazów Treści Religijnej. Dwa omawiane motywy z maciejowickiej bitwy są znakomitą ilustracją teoretycznych treści. Przekształcając w roku 1912 swoją oficynę w Wydawnictwo Dzieł Sztuki Stella pozostał wierny swojej dewizie rezygnacji z upowszechniania obcych, zwłaszcza niemieckich, motywów w sztuce. Hołdował tradycji, pisał o bogactwie polskiej sztuki średniowiecznej, propagował rodzimość, polskość. Wydawał tylko naszych artystów, zwalczając w publicystyce niemiecką i austriacką modę, w tym modernizm, secesję i inne nowe kierunki. Jego działalność, niesłusznie zapomniana, wymaga zbadania i upowszechnienia²⁰. Podobnie jak temat Insurekcji Kościuszkowskiej w jego twórczości.

Tadeusz Kościuszko ranny pod Maciejowicami, osadzony został w ciężkim więzieniu Twierdzy Pietropawłowskiej. Źle znosił rany

---

²⁰ J. Czernecki (wstęp i oprac.), *Ludwik Stasiak. Album*, Seria: Współczesne Malarstwo Polskie, z. 7, Kraków 1913; B. Łopatkówna, *Ludwik Stasiak. Zarys monograficzny*, Prace naukowe WSP, Katowice 1965; J. Flaszka (wstęp i red.), *Na granicy epok. Ludwik Stasiak (1858–1924), Katalog wystawy w Muzeum Stanisława Fischera w Bochni (27 marca–19 czerwca 1994)*, Bochnia 1994; T. Linkner, *Literacki obraz misji św. Wojciecha z Gdańskiem w tle w powieściach Ludwika Stasiaka i Stefana Żeromskiego*, „Studia Europejskie”, t. 2, Gdynia 1997, s. 267–285; J. Flaszka, *Przydał kolorytu Krakowowi i Bochni*, rocznik „Małopolska”, t. 10, Kraków 2008, s. 163–176.

i odosobnienie, nie był nawykły do trudów przesłuchań w takich warunkach. Przeżył prawdopodobnie załamanie nerwowe, „melancholię” – jak określali współcześni²¹.

Wielu sądziło, że następuje już koniec Polski. Propaganda pruska zaczęła tworzyć czarną legendę, jakoby Tadeusz Kościuszko padając pod Maciejowicami krzyknął *Finis Poloniae*. Obalił ten mit dopiero Józef Tretiak w 1921 roku²². Upadek wodza i wyobrażenie momentu wzięcia go do niewoli wpłynęło jednak na wyobraźnię artystów. Powstało kilka dzieł o powyższym tytule: Dietricha Montena (1799–1843) – niemieckiego malarza i litografa – obraz olejny z 1831 roku, ilustrujący przekroczenie granicy Polski z Prusami przez rozbite wojska powstańcze, rysunki Michała Stachowicza, Jana Piotra Norblina, Jana Krzysztofa Damela, staloryt Johanesa Zumpe (z ok. 1830), grawera francuskiego Victora Adama (1801–1867).

Wizerunek Tadeusza Kościuszki zmieniał się w czasie. Jako pokonany, ale niezwyknięty, bohater walki o „wolność, niepodległość i całość”²³ stawał się symbolem dążeń i marzeń wielu Polaków pozbawionych własnej ojczyzny.

Tadeusz Skoczek

Bibliografia

Baran E., et al. (wybór i red.), *Insurekcja Kościuszkowska. Wystawa ze zbiorów Biblioteki im. Ossolińskich*, Teka towarzysząca wystawie w salach Muzeum Narodowego we Wrocławiu [wrzesień–październik 1994], Muzeum Narodowe, Wrocław 1994.

Kulak T., Frančić M.(redakcja), *Powstanie Kościuszkowskie i jego Naczelnik. Historia i tradycja*, Oficyna Cracovia, Kraków 1996.

²¹ J. Pachoński, *Kościuszko w niewoli carskiej 1794–1796*, Wydawnictwo Głównego Komitetu Kościuszkowskiego, Kraków 1947, passim; idem, *Kościuszko po insurekcji 1794–1817*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1986, passim.

²² J. Tretiak, *Finis Poloniae. Historia Legendy Maciejowickiej i jej rozwiązanie*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1921. Pozycja dostępna również elektronicznie, zob. http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=51177&s=1 [dostęp: 7.03.2016].

²³ To dewiza Insurekcji Kościuszkowskiej obecna na sztandarach, w poezji, w drukach ulotnych.

Frančić M., *Insurrekcja Kościuszkowska*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1988.

Gmitruk J., Stawarz A., (redakcja naukowa pracy zbiorowej), *Insurrekcja Kościuszkowska w dziejach i tradycji*, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2004.

Klimowicz M., *Die Verfassung vom 3. Mai 1791 und der Kosciuszko-Aufstand in der deutschsprachigen literatur und publizistik*, „Kwartalnik Neofilologiczny”, z. 4, s. 383–390.

Lileyko J., *Sejm polski. Tradycja, ikonografia, sztuka*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2003.

Lileyko J., *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2000.

Michałowski J. M., *Prace Aleksandra Orłowskiego w polskim okresie twórczości w zbiorach radzieckich*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. 11, Warszawa 1973.

Michałowski J. M., *U źródeł twórczości Jana Piotra Norblina*, „Biuletyn Historii Sztuki”, Warszawa 1971, nr 2.

Aleksander Orłowski (1777–1832). Wystawa dzieł ze zbiorów radzieckich i polskich, grudzień 1957–luty 1958, Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum Narodowe w Krakowie. [katalog opracowali Janina Ruszczykówna et al.; wstęp E.N. Acarkina, Maria Suchodolska], Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1957.

Polaczek J., *Sztuka jako forma propagandy patriotycznej w powstaniu kościuszkowskim*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Historia” 2001, s. 130–144.

Polaczek J., *Sztuka i polityka w Księstwie Warszawskim. Dzieje, formy, treść i dziedzictwo*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005.

Polaczek J., *Sztuka a Insurrekcja Kościuszkowska. Kronika wydarzeń*, „Rocznik Przemyski”, t. 46, z. 1 (2010), s. 115–143.

Polaczek J., „*Bohater najpierwszy pośród bohaterów, sukmany i kosy pośród skrzydeł husarskich i szyszaków*”. *Kościuszko i jego insurrekcja w cyklach ikonograficznych z historii Polski doby klasycyzmu i romantyzmu*, „Limes”, Rzeszów 2013, nr 6, s. 39–80.

Podhorecki L., *Insurrekcja Kościuszkowska w Kobylce*, Urząd Miasta, Kobylka 1994.

Skoczek T. (wstęp i redakcja), *Insurrekcja kościuszkowska. The Kosciuszko uprising*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Prowincjonalna Oficyna Wydawnicza, Warszawa–Bochnia 2014.

Storozynski A., *Kościuszko. Księżę chłopów*, Wydawnictwo WAB, Warszawa 2011.

Suchojad H., *Insurrekcja kościuszkowska. Historia, tradycja, współczesność. Materiały konferencji naukowej poświęconej 200. Rocznicy. Kielce 13–14 maja 1994*, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Kielce 1995.

Szyndler B., *IkonoGRAFIA powstania kościuszkowskiego*, [w:] *200. rocznica powstania kościuszkowskiego*, pod redakcją Henryka Kocója, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1994.

Szyndler B., *Bitwa Raclawicka 1794*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2013.

Znamirowski A., *Tadeuszowi Kościuszce w 220. rocznicę Insurekcji. Katalog wystawy exlibrisów*, Centrum Wystawowo Konferencyjne przy kopcu Tadeusza Kościuszki w Krakowie, Dom Kultury „Podgórze”, Kraków 2014.

Widacka H., *Portrety Tadeusza Kościuszki w grafice XVIII w.*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 1994.

Wojtkowski M., *Insurekcja kościuszkowska na Kujawach Wschodnich*, [w:] *Debiuty naukowe WSHE*, t. 1, s. 99–106.

Woltanowski A., *Kult naczelnika Tadeusza Kościuszki w grafice warszawskiej 1794 r.*, [w:] *Kościuszko – powstanie 1794 – tradycja. Materiały z sesji naukowej w 200-lecie powstania kościuszkowskiego 15–16 kwietnia 1994 r.*, pod red. J. Kaweckiego, Biblioteka Narodowa, Warszawa 1997.

Woltanowski A., *Kościół katolicki a powstanie kościuszkowskie. Zapomniana karta z dziejów Insurekcji 1794. Wybór źródeł*, Wydawnictwo Archidiecezji, Warszawa 1995.

Zaporowska-Łossowska I., *Insurekcja Kościuszkowska w Warszawie*, PZWS, Warszawa 1967.

Tadeusz Kościuszko in Art

Keywords

Tadeusz Kościuszko, graphics and iconic painting, history interpreted through the language of art, Grassi, Kossak, Smuglewicz, Stachowicz

Summary

The figure of Tadeusz Kościuszko, from the very beginning of his patriotic and military activity, found its representation in the iconography. The language used in the art of the time was employed to present the person of the leader, commander-in-chief and patriot. The iconic character of his portraying was expressed in presenting typical, repetitive scenes in compact form. His face was rendered in a conventionalized style practically throughout his activity. The early period of his activity was likewise uniformly presented, especially the oath at the Cracow's Market Square. The early iconography of Kościuszko has subsequently diversified, particularly following the defeat at Maciejowice. The figure of the Uprising's leader appeared in the works of many prominent artists, both Polish and foreign.

Tadeusz Kościuszko in der Kunst

Schlüsselworte

Tadeusz Kościuszko, Grafik und Ikonenmalerei, Geschichte geschrieben mit der Sprache der Kunst, Grassi, Kossak, Smuglewicz, Stachowicz

Zusammenfassung

Die Gestalt von Tadeusz Kościuszko spiegelte sich von Anfang der patriotischen und militärischen Aktivitäten an in der Ikonographie wieder. Mit den in der Kunst der damaligen Zeit üblichen Mitteln wurde die Person des Führers, Oberbefehlshabers und Patrioten dargestellt. Das Ikonographische lag in der Form einer Präsentation von typischen und wiederholbaren Aufnahmen in einer gekürzten Form. Es gab eine konventionelle Darstellung des Gesichtes in der beinahe gesamten Zeit seiner Wirksamkeit. Ähnlich einheitlich wurde die Anfangszeit seiner Aktivitäten dargestellt, insbesondere das Gelübde auf dem Markt von Krakau. Die frühe Ikonographie wurde später differenziert, vor allem angesichts der Niederlage bei Maciejowice. Die Person des Führers der Aufständischen war in den Werken vieler hervorragenden Künstler in Polen und im Ausland präsent.

Тадеуш Костюшко в искусстве

Ключевые слова

Тадеуш Костюшко, графика, живопись и иконография, история показанная посредством языка искусства, Грасси, Коссак, Смуглевич, Стахович

Краткое содержание

Личность Тадеуша Костюшки, с самого начала его патриотической и военной деятельности имела своё отражение в иконографии. Языком, соответствующим искусству того времени, представлялась личность вождя, предводителя, патриота. Иконичность показания образа выражалась в презентировании в сокращённой форме типичных и повторяемых ракурсов. В определённый, хрестоматийный способ показывано его лицо практически на протяжении всего периода его деятельности. Похожим, однообразным способом показывано также ранний период деятельности, особенно присягу на Рыночной площади в Кракове. Эта ранняя иконография Костюшки со временем стала более разнообразной, особенно под влиянием поражения под Мацеевицами. Образ предводителя Восстания Костюшки присутствовал в творчестве многих выдающихся художников, как польских так и иностранных.